

Kamal ABDULLA
Xalq yazıçısı, akademik

Füzuli xatırlayır...

İsa Həbibbəyliyə ithaf edilir

Hərəkət yoxdursa, zaman da yoxdur. Zaman kainatın ən böyük nailiyyəti-dir. Elə Eynşteynin də. Zamanın başlanğıcı varmı?! Var. Amma onu fiziklər yox, şairlər başlayır. Və sonra da şairlər Zamanın hakimi olurlar. Viko deyirdi ki, insanlıq tarixini, yəni zamanı şairlər yazmağa başladı.

...Mənə elə gəlir ki, Füzuli heç zaman Petrarka səvən kimi kimisə sevməyib. Kiminsə dərdindən dəli-divanə olmayıb. Sevsəydi əgər, belə gözəl yazı bil-məzdi. Onun sevdiyi kimsə olmayıb. Onun sevdiyi sevgi olub.

Mən addım-addım, misra-misra, qafiyə-qafiyə bu insana, onun mahiyyə-tinə, dünyabaxışına (dünyagörüşünə deyil – bu, bir başqa müstəvinin göstərici-sidir), məhz dünyabaxışına, gündəlik, yer üzündəki gündəlik həyatına yaxınlaş-maq istəyirəm. İstəyirəm biləm ki, o, uşaqlığında, yeniyetməliyində, nəhayət, gəncliyində nə cür biri olub, yoldaşları, dostları, yaxınları ilə nə barədə söhbət edib, kiminləsə yumruq davasına çıxıb, ya çıxmayıb?! Hirsli vaxtında evdə ar-vadına nələrdə deyib, necə deyib və ondan nələrdə eşidib?! Kefinin kök vaxtlarında evdəkilərlə necə davranıb?! Arvadından başqa kimisə bir kişi kimi arzu edib-mi?! Bütün cavanlar kimi, kiməsə gəndən baxa-baxa ağzının suyunu axıdım?! Onun şeirlərinin harmonik bütövlüyü bizə deyir ki, bəli, bu belə olub. Amma o bunu elə gizlədə bilib ki, heyranları bunun əlamətlərini yalnız platonik məhəb-bət kimi qəbul ediblər. Yəni sevgiyə sevgi kimi.

... Göylə Yer arasında onun kimi var-gəl edən ikinci şəxs təsəvvür etmək çətindir. Bizim ədəbiyyatımızda, bəlkə də əsasən götürsək, elə dünya ədəbiyya-tında da kimsə Göyə, Göyün yeddinci qatına qalxır, elə oradaca da qalır və Yeri, sanki unudur. Məsələn, Şekspiri Yerdə zənn edənlər aldanırlar, o, həmişə Göy-dədir. Bizim Cavid kimi. Kimsə də Yerlə əlləşir, başını qaldırır Göyə baxmağı

belə yadına salmur, ya da buna, sadəcə, həvəsi olmur. Məsələn, Servantes kimi, Sabir kimi.

Füzuli isə Yerdən Göyə və Göydən Yərə gözəgörməz sürətlə gedib qayıdan bir Şəyyahdır. Onun səyahəti öz-özlüyündə bir ələmdir. Füzulinin harmoniya canatımı əvəzədimləkdir. Harmoniyaya canatım böyük ədəbiyyat nümayəndələrində həmişə var. Bu, bəlkə də, sənətin ilkin şərtidir. Harmoniya bütün yaradıcılıq müstəvisi boyunca ölçülə bilon bir dəyərdir. Ən azı, bunu böyük mətn daxilində etmək mümkündür. Pyesdə (Şekspirə olduğu kimi), romanda (Tolstoyda olduğu kimi), poeziyada (Puşkində olduğu kimi) harmoniya, əlbəttə ki, özünü göstərir. Füzulidə isə harmoniya özünü həcmə kiçik bir qəzəlin ölçüsündə bürəzə verir – qəzəldəki harmoniya real göstəricilərdə görünür. Şeyrin əvvəlini və axırını “Yerdən-Göyə, Göydən-Yərə” burulğanı içində bir yera (bir qəzəlin içinə) necə yığib-yığışdırmaq olar, bu mümkündürmü?! Mümkündür! Şeyrin daxilindəki konflikt, daha dəqiq desək, bir beytin içində bir neçə sözlə ifadə olunan sevgi tarixçəsi, əgər istəsək, bizi bir çox mətləblərdən hali edər. Bu kiçik misala, daha dəqiq desək, ştrixə diqqət verək. Füzuli xatırlayır:

Deyəldim mən sənə mail....

Və sonra da acı bir əlavə edir. Bu əlavə kədərli sevgi tarixçəsinin sonluğudur. Sonluq budur:

...sən etdin əqlimi zail.

Bu möhtəşəm misranın yansı (birinci hissəsi) həyat bərkədəsinin bir tərəfindəki gerçəklikdən, o biri yansı isə (ikinci hissəsi) o biri tərəfindəki gerçəklikdən bəhs etməmi?! Edir. Sevgidən uzaq bir adama şair tərəfindən – Məhəmmədə Füzuli tərəfindən atılan sevgi toru deyilmi bu misranın həqiqəti?! Odur! Bu cür adi münasibətlər Yer üzündə bu günə qədər uzanıb gələn kişi-qadın münasibətinin konkret bir qoludur. Yerlə, Yer dedi-qodusu, Yer münasibətlərlə yoşurulmuş bu misradan sonra “Şəbi hicran yanar canım...” yazmaq birbaşa göylərə baş vurmaq deyilmi?! Odur! Baş belə isə o zaman bu Yer-Göy gəzişmələrini bir yərə – bir qəzəlin içinə necə yığmaq olar?! Bu, axı mümkün deyil. Mümkün imiş.

Füzuli harmoniyası elə budur. Bu harmoniyanın dil-üslub qatında axtarılan çıxıb həmin qəzəlin birinci misrasını yada salaq:

Məni candan usandırdı, cəfadən yar usanmazmı?!

Bu misradan sonra qəzəlin əsas bəddii vəzifəsi “usanmazmı” sözüne qafiyələr tapmaqdır. Har beytin sonu bu qafiyə ilə bitir: usanmazmı, yanmazmı, utanmazmı, sanmazmı, bulanmazmı... Və sonuncu beytin qafiyəsi kimi yenə də təkrarən “usanmazmı” sözü ilə qarşılaşırıq:

Sorun kim, bu nə sevdir, bu sevdedən usanmazmı?!

Necə olur ki, Füzuli kimi bir sənətkar qəzəl daxilində bu təkrara yol verir?! Bu, olmalı idi. Amma var. Şair üçün başqa qafiyə, başqa bəddiilik çıxırna aparən söz (sözlər) qəhət deyildi. Bəs o zaman niyə?!

Harmoniya! Harmoniya namına Füzuli qəzələ əvvəl ilə axırı təkrar vəsi-təsilə birləşdirir. Və bu kiçik şedevr, öz içindəki Yer-Göy çevrə-gallori ilə bir yerdə, bu təkrar məqamının çərçivəsi daxilində bərkə vurur. Çevrə qapanır. Damğa basılır. Və şair bu son misranı yazandan sonra dərinədən ah çəkir. Bu, bir rahatlıq ahıdır. Harmoniyaya nail olmağın rahatlığıdır.

Ricət. Harmoniya təkrar, paralelizm, məna uyğunluğu (və ya uyğunsuzluğu) üzərində qurulur. Füzulidə bunların bütün qamması mövcuddur.

*...Füzuli, eyelədi ahəngi-eyşxaneyi-Rum
Əsiri-məhnəti-Bağdad gördüyün könlüm.*

Misralara diqqət edək: “Ahəngi-eyşxaneyi-Rum” və “əsiri-məhnəti-Bağdad”.

Həm formaca, həm də məzmunca mükəmməl paralelizm nümunəsi. Amma formaca düz mütənəşib, məzmunca əks mütənəşib. Bir paralel kəsiyin içində. İkisi bir yerdə – harmoniya! Ricətin sonu.

Təkrara nə hacət?! Amma yenə də. Bu misraları ovsun kimi piçıldayan, əslində, etiraf edən adam heç vaxt kimisə sevməz bilməzdi. Amma yenə də kimsə var. “Deyəldim mən sənə mail...” etirafı adamı rahat buraxmır.

Niyə hamı onu qoca, pirani bir adam kimi təsəvvür edir?! Şeyrlərdəki ağırlıqdanmı?! Amma bu ağırlıq orəb-fars “alfazının” ağırlığıdır axı... Füzulinin sintaksisi qədər saf, doğma sintaksis təsəvvür etmək çox çətindir. Bəlkə göylərə əli çatmayanlar, lazım olduğunda kürəyindən qanad çıxara bilməyənlər belə edir?! “Qoca” təsəvvürü Yerlə bağlı daha aydın və daha başadüşüldür. Niyə gənc, cama Füzulini heç kim axtarmır, heç kim buna cəhd etməi?! Niyə ilk şeyirni kəmə oxuduğu heç kəsi maraqlandırmır?! Bəs ilk müəllimi kim olmuşdu – ona ilk olaraq qafiyə, vəzn öyrədən ilk müəllimi?! Niyə onun kiminlə dostluq etdiyi, kimə səmimiyyətlə yanaşdığı, kimə də nifrət etdiyinə izinə düşməmişik?! Salam verib cavab almadığı adamlar barədə yazmaqdan əvvəl o bunu kimə danışmalı, pörtliyini bölüşməli idi. Kimə?! Ürəyini açdığı sirdaşı kim idi?! Biz bu Füzulinə niyə tanıyıraq?! Tanımağa niyə cəhd göstərməmişik?! Bu gün hətə Şekspirin dramaturq kimi mövcudluğu şübhə altına alınır. Qraf Essekse kabusu onun ruhu üzərində doluşmaqdadır. Bəs niyə Füzuli bizim üçün ancaq yazdıqlarında mövcuddur?! Bu yazılanları yazan – onun özü haradadır?!

Bu sualların bir sadə cavabı var. Biz dörd əsrdir ki, Füzulidən qorxuruq. O öz möhtəşəm misralarının istehkamı kimi arxasında durub bizə baxır və səbir-lə gülməşəyir. Biz isə bu “istehkamın” arxasında şairi görürük, insanı görmürük. O, özü-özünü bizdən məharətlə gizlədib. Bəs o, əslində, haradadır? Göylərin yeddinci qatında, yoxsa yerlərin dərindən dərinliyində?!

Füzuli yaxşı bildirdi ki, onun özünü axtarmayacaqlar, şairi axtaracaqlar, onu isə... Yox, bu adam heç kimə lazım deyil və lazım olmayacaq. Hətta O, göz qabağında olsaydı belə, onu məhv etmək lazımdır. O, mane ola bilər. Şeyrlərinə

çatmaq yolunda maneəyə dönmə bilər. O bizə lazım deyil. Bu insanı axtarmamızın dərinindəki, təhlüşürdəki bir səbəbi də bu deyilmi?!

Amma əslində, o bizə kömək etmək istərdi. Şairə çatmaq, onu aramaq və tapmaqda bu yeniyetmə, bu gənc, bu yaşlı, bu qoca adam bizim bələdəmiz olardı. Amma belə olmadı. Bizə lazım olanla qonaqlanmayın səbəbi sənətin sənət tərəfi – şeirlər, misralar oldu. Biz insanı unudduq. Bizə lazım olan bizim hər birimizdəki harmoniya çatışmazlığı oldu. Eşqin yoxluğu, əzəbsizliyi oldu. "Göylərdə nə işimiz var?!" sualı və onun əhmiyyətsizliyi oldu. Nəticədə adam heç kimə maraqlı olmadı, şair hamıya maraqlı oldu.

Mən onu Səyyah adlandırdım. Bir misradəki həqiqətdən, ya da "şair sözü" olan yalandan o biri misradəki həqiqətə, yaxud yalana inamla yol alan Səyyah. Dünyanı gözən səyyahlar ordusunun əsgəri, yaxud komandanı yox, bir stəkan suda qasırğa yarada bilən səyyah. Bir stəkan suda və bütün kainatda. Özü də sayahət bir beytin daxilində baş verir. Bu Səyyah Yerdən Göyə və əksinə var-gəl edən, usanmadan moqədəno doğru gedib qayıdan Səyyahdır. Bu Səyyah öz sayahətini elə ustalıqla qurub nəql edir ki, dünyanın bütün səyyahları, hətta Sındıbad belə ona həsəd apara bilər.

Füzüli köks ötürə-ötürə etiraf edir: "Deyildim mən sənə mail..."

Bu etiraf dərin kolliziyaya aparır. Kolliziya əvvəlki etinasızlıq və sonrakı məftunluğun üzərində qurulur. Misranın sonrakı davamının dərinliyində belə bir həqiqət gizlənir: amma sən mənə özünü məftun etdin. Bunun üçün çəba sərf etdin, mənə ələ aldın, mənə özünü sevdirdin. Bir Rafael, yaxud Leonard da Vınçı daşığıyla misraya vurulan son ştrix kolliziyaya yeni nüanslar götürir: "...sən etdin əqlimi zail".

Bütün rıqqətə gətirən və diqqətləyiq sevgi tarixçələrinin dərin sxem qatında bu həqiqət durmurmu?! Əvvəlki etinasızlıq, bəzən hətta nifət və sonrakı məftunluq... Gözəlmü? Gözəlmü? Bütövmü? Bütöv!

Deyildim mən sənə mail, sən etdin əqlimi zail...

Harmoniyamı? Harmoniya! Əvvəlki "mən" və sonrakı "mən". Və bunların fərqi, dinamik dəyişməsi, hərəkəti. Zamanın səhnəyə çıxışı. Hərəkət varsa, zaman vardır, demişdik. Və bu "mən"lərin hom ətrafla, həm də öz-özlərilə savası! Və nəhayət, barışı! Taleya boyunca ayması. Füzüli tələdən başqa heç nəyə bəyün aymayıb desək, yeni heç nə demərik, amma bir addım daha o insanın qədim Antik dövrün bədii-estetik tələblərinə uyğun davranışını görürük. XVI əsr İntibahın əsas mayası olaraq öz arxasınca bütün nəhəngləri çəkib Antik dövrə aparır. Antik insanın davranışı belədir. Və Tale şairi yenə öz qoynuna alır:

Mənə tən eyləyən qafil səni görçək utanmazmı?!

Sual verilir: utanar, yoxsa utanmaz?! Bütün qəzəl boyu verilən suallar rиторik mahiyyətli olsa da, bu sual belə deyil. Bu beytin sualı şair üçün birmonalı səciyyə daşıdır. Onun özü bu sualın cavabını bilmir. Bəlkə də, həmin qafil,

utanmaz, kim bilir?! Bəlkə də, utanar. Bu sual, əslində, qədim yunan teatrının qəhrəmanlarında olan kimi taleyə boyun əyməkdən başqa bir şey deyil.

Beyt isə bütövlükdə, əlbəttə ki, etirafdır. Xatırlamaqdır. Həsərtədir (aşiq olmaqdan əvvəlki zamanın həsrəti). Azadlıq ehtiyacıdır. "Dədə Qorqud"da olan kimi, keçmiş "ol zamanların" itirilməsinin ağrısıdır.

Füzülinin həsrət dolu bu etirafı döhşətlidir: "Deyildim mən sənə mail..."

Və Füzüli xatırlayır: "Xoş ol zaman ki..."

Zamanın olmadığı bir yer varmı?! Bu gün alimlər deyir ki, zamansızlıq yalnız "qara dəlik" deyilən nəhəng fəza boşluğunda mövcuddur. Çünki orada heç bir hərəkət yoxdur. O fəza boşluğuna düşən geri qayıda bilmir. Hətta nəhəng günəş sisteminin özü belə bu qara dəliyə düşə bilər. Düşdünsə, daha çıxma bilməz. "Qara dəlik" içinə aldığı bir daha özündən konara buraxmır. Onun möhtəşəm sərhədləri var. Adına "hadisələrin üfüqü" deyilir.

Şair Füzülinin də yazdıqları "qara dəlik" deyilmi?! Bu qara dəlik indiyənə kimi nə qədər insanı öz kamına çəkib - sayı yox, hesabı yox... Heç biri də qayıtmaz istəyən bir Səyyah var. Geri qayıtmmaq istəyənlərdən tokeo udur. Amma "Hadisələrin üfüqü" buna imkan vermir. Səyyah kor-peşmandır. O, bura, bu gedər-gəlməzə necə oldu ki, düşdü?! Amma məsələnin başqa tərəfi də var. Bunu onun özü arzu etməmişdimi?! Özü "əhli-həqiqəti", bir qitəsində yazdığı kimi, dünyadan çıxıb getməyə, başqa sözlə, sayahətə dəvət etməmişdimi:

Gəlin, ey əhli-həqiqət, çıxalım aləmdən,

Qeyri yerlər gözəlim, özgə səfalər görəlim.

Aləmdən kənar qeyri-yerlər haradır? Özgə səfalər nədir?! Niyə o düşdüyü bu qeyri yerlərdən çıxıb geri qayıda bilmir?! Amma hara qayıdacaq? Zaman yox, aşağı-yuxarı yox, sağ-sol yox... "Hadisələrin üfüqü" - amansız...

O qara dəliyə düşənlər zaman-zaman ora düşdükləri üçün tələlərinə minnətdardır. Şair onlara sevməyi, rəhmətliyi, ədəbi, əxlaqi, insanlığı, insafı, mürüvətini, bağışlamağı, nəhayət, ləyaqətini öyrətdi. Səyyah geri qayıtmmaq həsrətilə yansa da ("deyildim mən sənə mail"), onun arxasınca ora gedənlər geri qayıtmmaq barədə düşünmürlər. Səyyahı isə onlar tanıyırlar. Onlar Füzülini tanıyırlar, Füzülini sevirlər.

Füzülinin geriyyə baxmaq, xatırlamaq solahiyyəti vardır.

Füzüli xatırlayır...

***

Görəsən, bu misra vasitəsilə şairin həsrətində olduğumuz uşaqlıq çağına gedib çıxma bilirikmi?! Əgər gedərsək, şairin uşaqlıq çağının geniş panoramından kiçik də olsa, bir kəsik gözümlərdən öndünə canlana bilirmizi?! "Tifl həm cövlan edər, amma ağacdan atı var..."

Əlbəttə, canlanır. Amma bu qitənin əvvəlki misrası bizi şairin müasir, yaşlılıq dövrünə salmışdır: Pöhləvanlar, bədpalər sayrında da dörd yana...

Bu gün və dünən. Bugünün mahiyyəti yenə də yerində xatırlanmış keçmiş vasitəsilə müxtəlif rənglərlə bərk vurur. Belə bir qonaqo gəlmək olar ki, Füzulinin xatırladığı, əslində, rəngli yuxulardır. Yenə də harmoniyanın İntibah möhtəşamlıyını bizi sarsıtmaya bilmir. Şübhəyə haqqımız yoxdur. Servatəsmi rəngli yuxular görmürdü, Rablemi görmürdü, Şekspirmi görmürdü?! Hələ təkrarədimlə rəssamlar nəslı...

Təxminən eyni vaxtlarda uzaq İspaniyada bir senyor əlinə taxtadan cüda alaraq ağac ata oxşar Rosinant adlı bir yabıya minib haqiqəton də "bir tifi kimi dörd yana cövlan edir", min bir oyundan çıxırdı. İtaliyada Mikancelo, Rafael və da Vinçi rənglərlə insanları ovsunlayırdılar. Məhəbbətin ülviliyini tərənnü edir, dünyanın tısbəğa deyil, eşq üzərində dayandığını israrla sübut etdirirdilər. Əlbəttə, bununla biz bir daha inanırıq ki, İntibah nəhəngləri bir-birindən xəbərsiz bir-birini səsləyə bilər.

Tiflin cövlan etməsi və bunun pəhləvanlarla müqayisəsi, əslində, təkcə metafora deyil. Bu, hər hansı metaforadan daha geniş bir mənə daşıyır. Yenə də biz dediyimizi təkrar etməkdən usanmırıq. Yenə də Füzuli xatırlayır.

Yenə də qarşımızda bir Səyyah görürük. Özünü müasir dövrdən keçmişə – öz uşaqlığına şaləyə atan kimi atan bir Səyyah. Sərt realıqdan yumşaq romantizmə belə qəfil keçid, dəyəşən, onu rahatatsız etmir. Bu, ancaq o halda ola bilirdi ki, uşaqlıq dövrünün könüldə yaşayan obrazları xeyli canlı və doğma olaydı. Eynən Prustun "Türilmiş zamanın axtarışında" olan kimi. Amma tomlarla sürən bu axtarış cəmi bir misrənin içinə necə də rahatlıqla sığına bilirmiş...

Füzuli xatırlayır...

Füzuli təkcə uşaqlığını deyil, çağalığı vaxtını da xatırlaya bilər. İnsan olan bəndə dörd, ya beş yaşına qədər nə düşündüyünü bilməz və xatırlamaz. Nadir halda üç yaşındakı "mən" bu "mən" in ahıllıq yaşında yada düşür. Bu, adi, normal haldır. Füzuli isə belə bir normal durumdan kənardadır. O, hətta özünün doğulduğu anı xatırlayır. Nəinki doğulduğu anı, bu azmıq kimi, hətta doğulduğu o an nə hissələr keçirdiyini xatırlayır. Və bunu biçərə Məcnunun dili ilə təqdim edir. Yeni doğulan uşaq danışa biləmi?! Əlbəttə, yox! Füzuli isə Məcnunun dili ilə danışıq. Daha doğrusu, əslində, nə hiss etdiyini xatırlayır. Sanki onun doğulan kimi dili açılmışdır.

*Olmuşdu zəbani-hali guya
Söylərdi ki...*

Və bütün söyləmələr, əslində, Füzulinin çağalığından bu yana demək istədikləri, xatırladıklarıdır. Dünyanın qəminin çox olmasını, bu qəmi çəkməyə bir "hərif" in olmamasını, dünyaya gəlişində öz missiyasını – bütün ələmin qəmini, dərđini, əzabını qəlbinə yığib çəkməyə hazır olduğunu o, yaxşı xatırlayır. Amma bu ona nə verəcək – Füzuli bunu bilmir. Bilmədiyinə görə də Qeysin – bu yeni doğulmuş körpənin arxasında "gizlanir". Əlbəttə ki, söyləyən yenidən doğulmuş Qeys adlı bu çağa deyildir. Söyləyən, daha doğrusu, xatırlayan Füzulinin özüdür. Xatırlanması mötləblər, moqamlar isə az deyil.

Füzuli xatırlayır...

Qədim ərəb diyarında, sən demə, azad könlülər yaşamış. Füzuli həsrətə ilə bu azad könlü sahiblərindən birini xatırlayır. Bu, Məhəmməd adlı bir gəncdir. Şair yaş vaxtında özünü xeyli zamandır gərmədiyi bir "dustuna" tutur və onunla bahəm köhnə gözəl günləri yada salır. O bu "dustunu" təəcəblənməməyə dəvət edir. Özünün indiki hali ilə əvvəlki halını müqayisə edir. Dostuna (qəzəlin sonunda məlum olur ki, bu dost Füzulinin özüdür) könlündə gedən psixoloji-mənəvi təbəddülatdan bəhs edir. Bütün söhbət Füzuli, "dustu" və Məhəmməd adlı o gənc arasında gedir. Söhbətin baş tutması üçün nə etmək lazımdır?! Bunun üçün, sadəcə, əvvəli xatırlamaq kifayətdir. Və Füzuli xatırlayır:

*Tutuşdu qəm oduna şad gördüyün könlüm,
Müqəyyad oldu o azad gördüyün könlüm...*

Deməli, indi tar-mar olmuş, qəm odunda yanan könlü bir zamanlar şad-xürrəm, azad yaşamışdır. Həməm əzadlıqdan indiyə isə yalnız nələsi göylərə ucalan azad könlü həsrəti qalmışdır. Azad könlü həsrəti deyilmi şairin qəlbini olamayacaqların izinə salın?!

...Bu həsrət bu azadlığı itirənlərdə olar. Əsirliyə düşmüş könlülər, daşa döymüş arzular, puç olmuş ümidlər, əlbəttə ki, azad könlü həsrətinin nə olduğunu yaxşı bilər. Bunu Məhəmməd yaxşı bilirdi. Bunu Hamlet yaxşı bilirdi. Bunu Raskolnikov yaxşı bilirdi. Bunu İulyen Sorel yaxşı bilirdi. Bunu biçərə Fəxrəddin yaxşı bilirdi. Bunu "azad bir quşum" dəyə gizlicə ürəyində oxuyan Cəfər Cabbarlı yaxşı bilirdi. Nəhayət, bunu öz şəxsi həyatında yaşayan Cavid əfəndi yaxşı bilirdi. Onların hamısının azad könlü həsrətlə burunlarının ucu göynədi. Məhz belə olduğuna görə azad könlü həsrəti, onun sızlayan acısı bu möhtəşəm qəzəlin hər sətirində, daha doğrusu, sətirləndə duyulmaqdadır.

Bir zamanlar məhz azadkönlülük sayəsində bütün əzablarla dözə bilən, zahidliyin müdrikliyinə çatmış, onun məsuliyyətinə anlayən, Bağdad möhnətinin əsiri olan bir şəxs – Məhəmməd şairi indi nə verə bilər?! Kimi göstərə bilər?! Yalnız "fəraqın oduna muntək əriməkdə olan", "şərabda nə tapdığını bilməyən" və bir bütürəstə çevrilərək artıq ancaq Rum eysxənələrinin həsrətlə qəlbini yanan Füzulini. Füzuli xatırlayır:

*Füzuli, eylədi ahəngi-eyşxaneyi-Rum
Əsiri-məhnəti-Bağdad gördüyün könlüm...*

"Dustuna" nişan verdiyi bu adamı – gənc Məhəmmədi isə az qala şairin özü də tanıdır. Amma Füzuli öz keçmişini yaxşı xatırlayır. Bəs bu keçmişin indi ilə müqayisəsi kimin xeyrinədir?! Azad könlü sahibinin, yoxsa taleyə (qismətə) boyun əymiş şairin?! Yoxsa Füzulinin?!

O, bütün dünyanın qəmini "dili-həzrinin" salmağı, özüni isə "qəm yemək kəmalinin" verilməsini Qeysin dililə Allahından yalvarıb təmənnə etməmişdi-mi?! Budur, baxın görün, bütün dünyanın, rəngindən, dilindən və dinindən asılı olmadan bütün insanları dərđini, qəmini çəkmək insanı hara götürə bilirmiş?!

